

АБДУҲАМИД НУРМОҲОВ

ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИ ТАРИХИ

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта махсус таълим вазирлиги
олий ўқув юртлари ўзбек филологияси
факультетлари талабалари учун ўқув қўлланма
сифатида тавсия этган*

Т О Ш К Е Н Т — «ЎЗБЕКИСТОН» — 2002

Масъул муҳаррир:
академик Алибек РУСТАМОВ
Тақризчилар:
филология фанлари доктори, профессор Қ. Маҳмудов
филология фанлари доктори, профессор Ё. Тожиёв

Ушбу китобда VII-VIII асрлардан то ҳозирги кунгача бўлган ўзбек тилшунослиги тарихи ҳақида фикр юритилади. Ўзбек тилшуносларининг дунё тилшунослик фанининг ривожига қўшган ҳиссалари тўғрисида маълумот берилади.

Китоб олий ўқув юртлари ўзбек филологияси факультетлари талабалари ва ўқитувчиларига мўлжалланган.

А 4602020400-26 – 2002
М 351(04)–2002

ISBN 5—640—03043—7

© «ЎЗБЕКИСТОН» нашриёти», 2002 й.

СЎЗ БОШИ

Бизнинг аждодларимиз бундан бир неча минг йиллар олдин ёзув маданиятига эга бўлганлар. Табаррук заминимиздан дунё фани ва маданияти ривожига улкан ҳисса қўшган бир қанча буюк алломалар етишиб чиққан. VIII-IX асрлардаёқ бизнинг юртимизда фанлар академияси «Байтул-ҳикмат», кейинчалик 1010 йилда эса Маъмун академияси ташкил топган. Бу академияларда дунё олимларини лол қолдирган буюк кашфиётлар қилинган, ал-Беруний, ал-Хоразмий, Ибн Сино, ал-Фарғоний, Зайниддин Журжоний, Абул Ҳасан Ҳаммор, Абу Наср Арроғ, Ибн Мискивайний сингари юзлаб олимлар ана шу академияларда фаолият кўрсатганлар.

Соҳибқирон Амир Темур даврида фан маркази Хоразм ва Бухородан Самарқандга кўчди. Дунёнинг забардаст олиму фозиллари соҳибқирон саройига тўпланди. Темурийзода Мирзо Улуғбек расадхонасида фавқуллода буюк кашфиётлар қилинди. Ҳусайн Бойқаро саройида ҳам фан ва маданият гуллаб-яшнади.

Ана шундай буюк маданий заминга эга бўлган халқ рус империяси даврида ўз тарихидан, бой маданий меросидан узилиб қолди. Асрлар давомида фойдаланиб келган ёзувдан кирилл алифбосига ўтказилиши халқимизни аждодлари қолдирган ёзма ёдгорликлардан фойдаланишдан бебаҳра қилиб қўйди. Натижада буюк бобокалонларимиз яратган маданий меросдан кенг озиқланиш имкониятидан маҳрум бўлди. Олимларимизга аждодларимиз қолдирган маданий меросни оммалаштиришга, уни рўй-рост баҳолашга йўл қўймадилар. Аста-аста фан ва маданият руслар орқали кириб келди, маданиятни рус берди деган гапларга, ёпиғасига «саводсиз» халқ советлар даврида саводлига айланиши деган ақидаларга кўникиб қолдик.

Нихоят, 1991 йилнинг 31 августида мўъжиза рўй берди. Ота-боболаримизнинг асрий орзу-умидлари рўёбга чиқди. Ўзбек халқи рус истибдодидан мустақилликка эришди. Истиқлол туфайли энди ўтмиш маданиятимизга, миллий қадриятларимизга ҳурмат-этиқод руҳида ёндашиш, бой маданий меросимизга ҳолисона баҳо бериш имкониятига эга бўлдик. Шунинг учун ҳам аجدодларимиз қолдирган маданий меросни ўрганиш, даҳоларимизнинг жаҳон фанида тутган ўрнини ҳолисона белгилаш бугунги ўзбек олимларининг энг долзарб вазифаларидандир.

Бундай вазифа бевосита тилшуносликка ҳам дахлдордир. Чунки шу кунга қадар муқаддас заминимиздан етишиб чиққан тилшунос олимларнинг илмий меросини етарлича баҳолай олмадик. Тилшуносликнинг назарий масалалари фақат Оврупо оимлари номлари билан боғлаб келинди.

Олий ўқув юртларининг филология факультетларида ўқитиш режалаштирилган «Тилшунослик тарихи» курсида ҳам асосан Оврупо ва рус тилшунослари ўрганилди, уларнинг тилшунослик ривожигаги роллари ҳақида фикр юритилди. Ўзбек филологияси факультетларида ҳам худди шу дастур бўйича дарс олиб борилди. Ўзбек тилшуносларининг хизматлари ҳақида лом-мим дейилмади. Истиқлол туфайлигина олий ўқув юртлари дастурларига «Ўзбек тилшунослиги тарихи» курси киритилди. Шу кунга қадар рус тилида «Лингвистик таълимот тарихи» номли ўнлаб китоблар нашр этилди. Лекин ўзбек тилида лингвистика тарихига бағишланган юқоридаги каби биронта ҳам китоб яратилмади.

Афсуски, ота-боболаримиз қолдирган ёзма ёдгорликларни синчиклаб ўргансак, бу асарларда тилшуносликнинг бир қанча масалалари Оврупо оимларидан анча олдин баён қилинганлигининг гувоҳи бўламиз. Шунинг учун ҳам аجدодларимиз қолдирган лингвистик меросни ўрганиш ва уни жаҳон тилшунослиги доирасида баҳолаш, ўзбек тилшуносларининг жаҳон тилшунослиги ривожига қўшган ҳиссасини аниқлаш бугунги ўзбек тилшунослиги олдидаги энг хайрли ишдир.

Ушбу китоб ўзбек тилшунослиги тарихида илк марта яратилаётганлиги учун унда айрим мулоҳазали ўринлар бўлиши мумкин. Асарни мукаммаллаштириш учун билдирилган ҳар қандай фикр-мулоҳазаларни муаллиф мамнуният билан қабул қилади.

Қўлланмани тайёрлаш чоғида фойдали маслаҳатлари-
ни билдирган ЎзФА академиклари: Алибек Рустамов, Фа-
нижон Абдурахмонов, Азим Ҳожиёвларга; филология фан-
лари докторлари, профессорлар: Низомиддин Маҳмудов,
Ҳамид Неъматов, Қозоқбой Маҳмудов, Ёрмат Тожиев,
Бегмурот Йўлдошев, Эргаш Умаровларга самимий мин-
натдорчилигимизни билдирамыз.